

*25è aniversari de l'aparició del primer fascicle de
l'Enciclopèdia de Menorca (1979-2004)*

Salvador Alegret

Ben segur que Alexandre Deulofeu (1903-1978), el savi farmacèutic i historiador de Figueres, el divulgador infatigable de la matemàtica de la història, de qui fa poc hem celebrat el centenari del naixement, si visqués encara i avui fos entre nosaltres, ens donaria una fórmula que ens demostraria per què el 1979 és l'any del naixement de l'*Enciclopèdia de Menorca*. Aquesta fórmula contindria paràmetres de resistència i una funció del temps. En efecte, a les darreries de la dictadura franquista i especialment a partir de la mort del dictador, l'any 1975, la societat dels Països Catalans engega tota una sèrie d'iniciatives polítiques i culturals que havien estat llargament covades, ja que la negra nit havia estat molt llarga. L'*Enciclopèdia de Menorca* i moltes altres iniciatives s'infantaren aleshores. No us estranyi, doncs, que a partir del tombant del present segle ens sembli que de tot fa 25 anys! I que avui recordem en aquest acte que de l'aparició del primer fascicle de l'*Enciclopèdia de Menorca* (1979-2004) faci també 25 anys.

El primer tom. Any 1981

Si bé el primer fascicle de l'*Enciclopèdia de Menorca*, que era sobre Climatologia, aparegué l'any 1979, recordo la impressió que em va fer el primer tom de l'Enciclopèdia (una vegada relligats els fascicles que m'anaven arribant en comptagotes durant els primers parell o tres d'anys), en poder-ne copsar el seu contingut i, malgrat ser un tom dedicat a Geografia física, poder-ne entreveure tot el projecte editorial.

No cal dir que el primer que em va cridar l'atenció va ser l'esforç reeixit de voler fer una enciclopèdia temàtica d'alta divulgació científica, sense defugir un enfocament acadèmic, rigorós, actualitzat dels diferents temes tractats. Temes com geologia, climatologia, oceanografia, hidrologia i geomorfologia, tots ells referits a Menorca, eren desgranats d'una forma amena, amb moltes dades de primera mà, amb molta informació inèdita, que ben segur que era la primera vegada que sortia aplegada conjuntament en forma de llibre.

Cridava també l'atenció la redacció dels textos, feta amb un discurs universitari, erudit, diguem-ne universal, propi d'una enciclopèdia especialitzada, al costat d'una profusió de detalls, d'aspectes d'índole diversa, que apropaven el lector a la realitat física de l'illa d'una forma diàfana, viva, que semblava que quan giraves full sentíssis "sa renou de la mar". Això era degut a la selecció dels autors, tots de gran solvència científica i, a més a més, tots ells menorquins, o molt lligats a Menorca. Una opció editorial molt sàvia: escollir uns bons professionals i si, a més a més, eren de la terra, millor.

En efecte, no cal que us digui que en aquell primer tom el goig que vaig tenir de veure Benet Mercadal i Pons, santlluiser, carter de professió, geòleg autodidacte, estudiós sense igual de la geologia menorquina, al costat dels germans Jansà i Clar, d'una altra generació, joves universitaris que ja despuntaven aleshores. Hi figuraven també quatre coneguts meus, col·legues de la Universitat Autònoma de Barcelona, del Departament de Geologia, amb els quals, en aquells moments primerencs de la universitat, coincidíem als menjadors universitaris, sempre parlant de la nostra passió: "sa Roqueta", l'illa de Menorca. Eren Carme Llompert, des Castell, i el seu marit Joan Rosell; Antoni Obrador i Tudurí, de Maó, deixeble de Rosell, i sempre exercint de menorquí al campus de Bellaterra, i Josep Trilla i Arrufat, hidrogeòleg, encisat per l'illa, qui ens explicava manta vegada, que "sa Roqueta" aniria de mal

borràs si no hi havia una gestió integral de l'aigua. Com està la gestió de l'aigua a Menorca, al cap de vint-i-cinc anys d'aquelles converses?

No puc passar per alt la qüestió de la llengua, o més ben dit del model de llengua. Hi era emprada una llengua estàndard, d'alta cultura, que permetia un registre molt ampli, apte per als lectors de tot l'àmbit lingüístic català, i prou flexible també perquè els estudiosos de les àrees més diverses s'hi poguessin expressar sense engavanyaments i els menorquins —en definitiva els destinataris primers de l'obra— s'hi poguessin sentir reflectits.

El setzè tom. Any 2004

Ara just abans de l'estiu, he rebut un nou tom de l'Enciclopèdia, el setzè, dedicat a la Història de l'Art, part 1, que completa la desena de volums publicats fins ara i que he anat rebent durant aquests vint-i-cinc anys. De nou ha representat un pa calent a taula, una menja selecta. Tres historiadors de l'art, representants de les lleves d'universitaris menorquins que viuen i treballen a Menorca, ens introdueixen a les manifestacions artístiques illenques, des de la repoblació catalana fins al segle XVIII. I deixeu-m'ho dir també, he tingut el goig de retrobar una vella amiga, dels anys universitaris a Barcelona, que al començament dels vuitanta retornà a la seva illa natal com arxivera-cronista de l'Ajuntament de Maó.

No hi fa res que tot plegat vagi trigant tant. És com un bon vi, que amb el pas del temps s'afaiçona. És sorprenent que el model encetat ara fa 25 anys hagi resistit tan bé el pas del temps, que en línies generals sigui el mateix. Una enciclopèdia produïda a Menorca, local de contingut i universal d'intenció. Que aprofundeix en les arrels pròpies i dóna pautes per entendre el món, siguis d'on siguis, de casa o foraster, i produïda —en el seu sentit més ampli: redactada, editada, impresa i distribuïda— per menorquins. I recalco això de produïda a Menorca, perquè potser és el tret més distintiu d'aquesta enciclopèdia, que la fa molt singular. Mai un projecte editorial col·lectiu de tanta envergadura no ha sorgit d'una col·lectivitat tan petita. Petita, és clar, demogràficament, però una col·lectivitat que duu a les espatlles una gran riquesa i una gran tradició culturals. Només cal repassar els toms apareguts fins ara, per adonar-se'n.

Ha resistit també el pas del temps els aspectes formals. El disseny, la tipografia, la maquetació, els inserts fotogràfics i infogràfics, les dimensions, les cobertes i les sobrecobertes.

Les cobertes, d'un bru d'hàbit carmelità, avisen el lector despistat que no esperi trobar-hi la faramalla de tanta enciclopèdia fascicular i «refregida», que per allà els anys vuitanta s'encolomava a gratcient a tantes famílies òrfenes de llibres a les lleixes de la llar. No, les cobertes ens avisen de tot el contrari, que el lector entrarà en un espai de rigor, mesura i treball, sobretot de molt de treball, i amb una advocació continuada: Menorca.

No ha envellit ni gens ni mica el logotip de l'Enciclopèdia, molt ben aconseguit. On a través d'una estilitzada tanca d'ullastre (que ens evoca de seguida les parets de pedra seca i els torturats "uastres de s'illa des vent") no podem deixar de veure-hi la E d'Enciclopèdia ni la M de Menorca, fent de caplletres de les pàgines d'un llibre, i que es transformen, segons com es mirin, en les sales hipòstiles dels assentament megalítics (a mi em sembla veure-hi fins la Torre d'en Galmés). Potser és veure-hi massa en un simple logo, però la seva força evocadora és indiscutible.

Qui no ha envellit gens tampoc, en tot cas ha madurat, és el director de l'Enciclopèdia; com el primer dia, com en el primer fascicle. Home tenaç i treballador, darrere un posat sorrut, d'al·lot malcriat, s'hi amaga un tros de pa. Home-orquestra que, a més de dirigir els treballs editorials, ha de maquetar els volums, anar a fer fotografies on calgui i donar un cop de mà a l'hora de confeccionar els índexs. Patró bregat que ha conduït la nau amb mà destra tots aquests anys, sovint amb mar de fons i vent no sempre de cara. Sabem que per fi, després de períodes de calma, el vent infla bé les veles i que la nau arribarà a bon port, tal com està planificat.

Menorca, l'illa dels homenots

Això em porta a un punt que em rondà pel cap durant molt de temps, quan vaig conèixer Menorca de debò. D'això ja fa una colla d'anys, des d'abans del boom turístic peninsular a l'illa. Els catalans de la meva generació i de les generacions anteriors no descobrirem l'illa a través d'un boca-orella, com fou el cas d'Eivissa o Formentera, sinó a través del servei militar. En el meu cas, primer vaig desco-

brir les bateries de Lluçanar, després les casernes de Cala Corb, des Castell, i després tot un rerepaís, que encara ara em captiva (i em sorprèn) al cap de més de trenta anys!

No sé encara per què en una illa tan petita hi ha tanta profusió de construccions megalítiques, tants de talaiots pertot arreu. Però no és d'això del que vull parlar-vos ara. El que és més sorprenent és que, en un territori amb una població inferior a la majoria de comarques catalanes, hi trobem una gran munió de personatges tant o més singulars que els talaiots. Homenots, fent servir l'apel·latiu de Josep Pla, com Joan Ramis (1746-1819), intel·lectual il·lustrat, amb la seva *Lucrècia*, escrita quan tenia vint-i-tres anys, obra cabdal de la literatura catalana neoclàssica. Antoni Febrer i Cardona (1761-1841), de Maó, gramàtic, lexicògraf i traductor, que ell tot sol, sense pràcticament contacte amb els altres països catalans, desenvolupà i aplicà una teoria gramatical per a la nostra llengua (gramàtica, diccionaris, traduccions; més d'un centenar de manuscrits), tot això apte no només per a menorquins sinó per a tot l'àmbit lingüístic català. Segons Jordi Carbonell, president d'honor d'aquesta Universitat i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, l'anàlisi gramatical que de la nostra llengua ens deixà fet Febrer i Cardona no tingué parió fins cent anys més tard amb Pompeu Fabra. O els menorquins formats a fora de l'illa, establerts a París, com Josep Miquel Guàrdia (1830-1897), d'Alaior, doctor en medicina, que de bracet de la seva vida científica desplegà una ingent activitat filosòfica, filològica i pedagògica, hispanista de renom europeu que mai no deixà de petja la difusió i l'estudi de la literatura i la llengua catalanes. O l'al·lotet del carrer de ses Moreres de Maó que arribà a ser degà de la Facultat de Medicina, de la capital francesa, Mateu Orfila i Rotger (1787-1853), considerat internacionalment com el pare de la toxicologia moderna, i de qui enguany hem commemorat el cent cinquantè aniversari del naixement. I més us en diria encara, ja més cap aquí, el metge Francesc Camps i Mercadal (1852-1929), des Migjorn Gran, amb els seus reculls de les manifestacions del folklore menorquí, que resultaren cabdals per a la dialectologia de la nostra llengua quan es començava a posar-hi ordre des de l'Institut d'Estudis Catalans, a la primeria del segle passat; el qual, juntament amb l'escriptor Àngel Ruiz i Pablo, tan estimat encara pels menorquins (*L'amo en Xec de s'Uastrà*), participaren en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, l'any 1906. I més cap aquí encara, Francesc de B. Moll i Casanovas (1903-1991), de Ciutadella, de qui suara hem commemorat el centenari del naixement, membre

de l'Institut d'Estudis Catalans, una de les figures incomparables de la filologia catalana, de renom internacional, àmpliament conegut de tothom.

Recordo que, desaparegut Francesc de B. Moll, hom de vegades repassava la nombrosa nòmina d'intel·lectuals menorquins —mai com ara Menorca ha tingut tantes persones amb graus de formació tan elevats— cercant, com qui cerca el lama reencarnat en un nin, els homenots menorquins vivents. Amb la qual cosa poder restar tranquils perquè, si més no per un període de temps, ja tindríem la nostra cultura salvada.

L'anàlisi d'una cultura a través de les seves personalitats més rellevants és ben segur una anàlisi parcial. Però té un cert sentit si els personatges analitzats són representatius del període o del corrent cultural analitzats. Així, doncs, la qüestió que em rondava pel cap, i a la qual ara fa un moment al·ludia, és a qui podem qualificar d'homenot menorquí actualment? [Qüestió compromesa, oi?].

Doncs, ens erraríem si busquéssim una persona. El concepte planià d'homenot, en una societat com l'actual, on els fluxos d'informació es democratitzen i travessen el ciberespai de cap a cap, on una illa ja mai més no restarà culturalment aïllada, on el coneixement es basteix en equips d'investigadors, estructurats en xarxes de recerca, d'abast internacional, ens erraríem si hi busquéssim persones individuals. Avui els homenots són els nodes d'aquesta xarxa mundial del coneixement, i a Menorca n'hi ha un d'aquests nodes, és l'*Enciclopèdia de Menorca*.

En efecte, l'*Enciclopèdia de Menorca* elabora i compendia el coneixement a partir de la seva realitat immediata i el serveix a la societat circumdant, desinteressadament, com un deure social indefugible, primer cap a la societat a qui és deutora, la societat menorquina, la qual, reconeixent-se en el que és i el que ha estat, només ella haurà de decidir sobre la sostenibilitat del seu territori i de la seva cultura, i segon cap a la societat dels Països Catalans i de tot el món perquè la singularitat d'aquest país mediterrani, d'aquest petit laboratori ecosocial que és l'illa de Menorca, ens guii en els seus encerts i ens previngui dels seus fracassos.